

TIJDSCHRIFT

VAN HET

KONINKLIJK NEDERLANDSCH GENOOTSCHAP

VOOR

MUNT- EN PENNINGKUNDE

ONDER DE ZINSPREUK

„Concordia res parvae crescunt”

TE

AMSTERDAM

16^e Jaargang.

AMSTERDAM

JOHANNES MÜLLER

1908

**Utrechtsch en Friesch-Groningsch geld van de 11^{de}
tot den aanvang der 14de eeuw,**

DOOR

Dr. I. H. GOSSES.

Vervolg en Slot.

*III. De penning van Westerlauwersch Friesland
en Groningen vóór 1250.*

Toen VAN DER CHIJS in zijn lijvig werk „*De munten van Friesland, Groningen en Drenthe*” de penningen had afgehandeld, die EGBERT II in Stavoren, Bolsward, Dokkum en Leeuwarden had doen slaan, moest hij — wat hem bij zijn bedachtzame, bijna omslachtige wijze van werken zeker zwaar gevallen is — een grooten sprong doen, want hij stond voor een breede kloof. Vóór zich had hij namelijk de drie eeuwen, waarin Friesland volgens zijn eigen woorden in één „schijnbaar geldeloozen toestand” verkeerde 1). Nu, ruim een halve eeuw later, moet de onderzoeker der Friesche muntgeschiedenis nog wel een grooten stap doen, maar toch niet meer een van zoo'n hinderlijke wijdte als vroeger.

In 1871 heeft men te Beets 54 muntjes gevonden, die ongetwijfeld in het vroeger muntloos geachte tijdvak thuis behoorden. Ongelukkig evenwel hadden de opschriften bij alle onderlinge verschil dit gemeen, dat ze zich tegen elke ontcijfering verzetten. De beschrijvers dezer vondst

1) I. I., blz. 68.

DIRKS en HOOFT v. IDDEKINGE hebben wel op grond van de op alle stukjes voorkomende letters A - C aan Bisschop ANDRIES VAN KUIK, (1128-'39) en een Utrechtschen graaf uit hetzelfde huis gedacht, 1) maar hunne gissing hing geheel in de lucht en is daar blijven hangen. Een vondst uit het jaar 1888 bracht een 1700 soortgelijke muntjes aan het licht en op twee daarvan stonden tenminste de bruikbare namen „THEODRICUS” en „STAVERNIS” 2). Latere ontdekkingen hebben het aantal bekende exemplaren dezer muntsoort weer met niet geringe getallen vermeerderd, maar tevens de betrekkelijke zeldzaamheid van de leesbare opschriften vergroot. Het bleef bij die twee, welke blijkens het inschrift uit Stavoren herkomstig zijn.

Met eenige verrassing heeft men geconstateerd, dat het munthuis te Stavoren met den dood van den laatsten der Brunonen in 1090 niet was opgeheven. Toch behoefde dit eigenlijk niet te bevreemden. EMO 3) toch, de bekende abt van Wittewierum, noemt omstr. 1235 in zijne kroniek de Friezen, die ten W. van de Lauwers woonden, „het volk van de vier munten”. 3) Dat toen in dezen naam niet meer dan een herinnering leefde aan de vier muntplaatsen uit de 11^e eeuw, Stavoren, Bolsward, Leeuwarden en Dokkum, is niet wel te gelooven. Waarschijnlijker is, dat er toen nog gemunt werd en de talrijkheid dezer munthuizen op zoo'n klein gebied in dien tijd nog een zekere verbazing wekte.

Deze gedachte wordt zekerheid, wanneer men op de

1) *Vrije Fries*, XIII (1877), blz. 230 vlg.

2) WIGERSMA, l.l., blz. 125 vlgg. Deze geeft van deze en de voornoemde penningen uitstekende afbeeldingen.

3) *Kronijken v. EMO en MENKO*, uitg. door H. O. FEITH en G. ACKER-STRATINGH (*Werk. Hist. Gen.*; N. S. IV, 1866), blz. 132: gens a IIII monetis, a Stauria usque Lavicam.

reeds vroeger opgeslagen plaats uit het *Liber Camerae* 1) na de bepalingen omtrent het Utrechtsche geld ook voorschriften vindt voor het Friesche. „*De Groningsche penningen*. — De Groningsche penningen behooren zoo te zijn, dat voor 33 onsen ééne mark Utrechtsch zilver gekocht, of van drie ponden een mark zuiver zilver gemaakt kan worden. „*De Friesche penningen*. — Zóó behooren ook te zijn de Stavorensche penningen. En zóó de Bolswarder penningen. Zóó zullen ook de Dokkumer penningen zijn, zóó de Leeuwarder.” Eenige bepalingen voor het geval, dat dit geld in te lichten of te slechten vorm door de muntmeesters zou worden geslagen, volgen, maar doen hier niet ter zake.

Het zilvergewicht van den Groningschen en den Frieschen denarius was toen dus, drie pond op de mark zuiver zilver gerekend, $\frac{284}{720}$ gr. = 0.325 gr. 2) Wat de volle zwaarte

1) *Liber Camerae*, p. 38: *De denarius in Groninghe*. — Gronienses denarii tales erunt, ut de 33 unciis possit emi marca Trajectensis argenti vel de tribus libris marca puri argenti fieri. *De denariis Frisie*. — Tales debent esse etiam Staverenses denarii. Et tales denarii Bodeleswerdenses. Tales quoque Dockingenses denarii erunt, tales Liuwerdenses. *De correctione denariorum in Frisia*. — Si aliqua istarum monetarum levioris et minoris precii fuerit quam supra determinatum est, dominus episcopus corrigere faciet. Si vero episcopus non correxerit, canonici, qui dampnum inde paciuntur, querimoniam de monetariis facient; et tunc justo iudicio episcopus corrigit. Reeds vroeger, in 1898, was het eerste deel dezer bepalingen in het *Oorkondenb. v. Groningen en Drente*, II, 1225, gepubliceerd.

2) Ik gebruik voor deze berekening niet de zinsnede: „dat voor 33 onsen gekocht kan worden ééne mark Utrechtsch zilver.” Men kon voor een penning meer zilver koopen, dan deze inhield, omdat in het muntstuk de muntkosten inbegrepen waren. Zoo zal te verklaren zijn, dat men voor 33 onsen = 660 penningen een mark Utrechtsch zilver kon koopen en dat 3 pond = 720 penningen niet $\frac{12}{11}$ mark Utrechtsch zilver, maar 1 mark zuiver d. i. $\frac{16}{13}$ mark Utrechtsch zilver, bevatten. Er is hier voor de muntkosten dan wel heel weinig gerekend, nl. $\frac{1}{44}$. Het is evenwel goed mogelijk, dat men in Utrecht (waar men deze Friesche munt niet, als in Friesland, noodig had) weinig op die Friesche penningen gesteld was. Hierbij toch was de kans zeer groot, dat men te weinig gewicht kreeg. Tusschen zulke kleine stukjes moest de onvolkomen techniek dier dagen nog veel grooter relatieve verschillen laten dan bij de groote, waarbij ze toch ook nog aanmerkelijk zijn.

dezer penningen was, dat komt men uit het aangevoerde citaat niet te weten; men mag evenwel vermoeden, dat het niet veel grooter geweest is, aangezien het wettelijk gehalte van de 13^e eeuwse munten over het algemeen nog hoog is.

Oorkonden en kronieken van tijdgenooten leveren verder voor Friesland niets; voor Groningen, dat de nabijliggende gouwen ongetwijfeld voor een goed deel van numerair voorzag, geven ze iets. De anonymus, die ons de *Narracio de Groninghe etc.* heeft nagelaten, verhaalt, dat bisschop DIEDERIK VAN ARE (1198—1212) uit Groningen „voor alle nadeelen, die men bisschop BOUDEWIJN daar toegevoegd had in zijn eersten tijd van armoede 900 pond, die toen 300 pond waard waren, had ontvangen”. 1) Een volkomen onbetwistbare uitlegging van deze plaats is niet mogelijk, maar voor de hand ligt, dat de Utrechtsche schrijver, die hier aan het woord is, Groninger munt in Utrechtsche herleid heeft. Is dit zoo, dan heeft de schrijver van het *Liber Camerae* in zijn verhandeling een in de practijk reeds verouderd voorschrift opgenomen, want dan is de Groninger penning kort na 1200 niet meer 0.325 gram zilver geweest, maar $0.64/3$ gram = 0.215 gram zilver.

Tevens mag uit de woorden van den auteur der *Narracio* opgemaakt worden, dat de verhouding, waarvan hij spreekt, al niet meer bestond, toen hij zijn verhaal neerschreef, dat is omstreeks 1230. Deze verandering moet wel een gevolg zijn geweest van een wijziging in de waarde der Groninger munt, want de Utrechtsche bleek vroeger reeds buitengewoon stabiel te zijn gebleven. Eene oorkonde van 1224 bevestigt dit. Hierin stelt bisschop OTTO de mark zilver op 5

1) *Quaedam narracio de Groninghe, de Thrente, de Covordia etc.*, uitg. C. PIJNACKER HORDIJK (*Werken Hist. Gen. N. S.*, 49, 1888) p. 27: (episcopus THEODERICUS) pro omni dampno, episcopo BALDEWINO illato, in sua prima paupertate nongentas libras, que tunc trecentas libras valuerunt, acceperat.

pond 3 ons Groningsch geld. 1) Op zijn ruimst genomen was deze mark een Keulsche en bestond ze uit zuiver zilver. Dan nog is de Groninger penning in 1224 maar $\frac{234}{1260}$ gram = 0.185 gram zilver. De Groningsche denarius is dus niet gelijk gebleven; hij is gedaald, en waarschijnlijk wel volgens deze trappen: in het laatst der 12^e eeuw — 0.325 gr. zilver; kort na 1200 — 0.215 gr.; in 1224 — hoogstens 0.185 gr.

In Friesland, in de tegenwoordige provincie van dien naam, heeft men geen geschreven opgaven, maar de munten zelf. De 54 te Beets opgegraven penningen wegen gemiddeld 0.2925 gram per stuk. Het oorspronkelijk gewicht zal echter meer bedragen hebben, want dat ze door afslijting of oxydatie verloren hebben, is heel duidelijk 2). Iets lichter lijken de 1700 stukjes, die in 1888 te Bartlehiem (aan de Dokkummer Ee) werden opgedolven. Volgens een onderzoek van den heer WIGERSMA wegen een dozijn uitgelezen en uitstekend bewaarde exemplaren gemiddeld 0.267 gram per stuk, honderd goed geconserveerde 0.254 per stuk. Deze getallen moeten evenwel met de uiterste voorzichtigheid gebruikt worden: de voor een dezer gewichtsbepalingen uitgelezen twaalf muntjes, alle nog in voortreffelijken toestand, hadden een verbazend uiteenlopend gewicht, van 0.18 gram tot 0.41 gram! 3) Men geeft dan ook niet meer dan een indruk, wanneer men zegt, dat de geldstukjes uit de vondst van Bartlehiem blijven beneden het normaal gewicht, dat het *Liber Camerae* vermeldt voor den Frieschen penning.

De vraag blijft nu nog: wanneer zijn deze muntjes vervaardigd? Twee ervan, die met de opschriften THEODRICUS

1) *Oorkb. v. Gr. en Dr.*, I, 67: "... singulis marcis pro quinque libris et tribus unciis Gronensis monete persolvendis. ..."

2) Gewichtsopgave: *Vrije Fries.* XIII, blz. 221. Afslijting, waarschijnlijk oxydeering, blijkt uit de bijgevoegde lijst van opschriften.

3) *Tijdschrift.* XIV, blz. 129, n. 1.

en STAVERNS en met het borstbeeld van een persoon met kromstaf en tonsuur, laten geen keuze. De eenige bisschoppen, die in Stavoren hebben kunnen laten munten, waren die van Utrecht; de eenige, die den naam van THEODERICUS hebben gedragen, waren DIEDERIK I VAN HOLLAND, die nooit zijn ambt heeft uitgeoefend, en DIEDERIK II VAN ARE.

Zoo zijn deze muntjes reeds met volkomen zekerheid gedetermineerd 1) en zelfs is men in staat ze nog nauwkeuriger te dateeren. In 1165 was namelijk door een schikking van keizer FREDERIK I BARBAROSSA een einde aan de twisten tusschen den Hollandschen graaf en den Utrechtschen bisschop over het bezit van Friesland gekomen. Deze had bepaald, dat beiden de regeering en de inkomsten zouden deelen. 2) Aan dit condominium was wel niet rechtens, maar wel feitelijk een eind gekomen, toen bisschop BOUDEWIJN VAN HOLLAND den twist tusschen zijn twee neven, graaf DIEDERIK VII VAN HOLLAND en diens broeder WILLEM, suste door den oudsten over te halen Friesland aan den jongsten in leen te geven. Dit geschiedde op zijn laatst in 1196. 3) Voortaan was dus WILLEM graaf van Friesland, zooals hij zich zelf dan ook kortweg noemt in een oorkonde van 1198. 4) Hij woonde daar en genoot de volle grafelijke inkomsten, welke zijn broeder hem met goetvinden van de Friezen had overgedragen. 5) Dit alles was echter niet in den haak; bisschop DIEDERIK van Are gevoelde blijkbaar weinig voor deze overeenkomst, die den ouden bisschop BOUDEWIJN meer door familiezin dan

1) Dit is ook reeds geschied door den heer WIGERSMA in zijn opstel.

2) *Oorkb. v. Holl. en Zeel.*, I, 146.

3) *Annales Egmondani (Werk. Hist. Gen. N.R. 1863)*, uitg. B. J. L. DE GREER VAN JUTFAAS, p. 83 s.

4) *Oorkb. v. Holl. en Zeel.*, I, 177.

5) *Annales Egm.* p. 84: ... omnes reditus in ius suum voluntate eorundem Fresonum transposuit.

door staatkundig overleg ingegeven was. In 1199 kwam hij in Friesland om zijne tot op dien tijd denkbeeldige rechten eens in klinkende specie om te zetten, doch het verging hem slecht; de vertoornde graaf nam hem in het klooster te Stavoren na den afloop der mis gevangen. Wel werd hij door inwoners van Stavoren en andere daar aanwezige Friezen bevrijd en kon hij weer ongedeerd naar Utrecht teruggaan, maar zijn tegenstander bleef heer in Friesland. 1) Deze was er nog, toen hem het bericht gewerd, dat in November 1203 zijn broeder gestorven was. 2)

Nu kreeg hij in eens de handen geweldig vol, want hij moest Holland en Zeeland veroveren op LODEWIJK VAN LOON, den echtgenoot van de veelbeklaagde dochter van DIEDERIK VII, ADA, die bisschop DIEDERIK VAN ARE tot bondgenoot had. Ondertusschen vernieuwden deze beide verbonden den condominaatsverdrag van 1165. Muntmeesters, tollenaars, enz. zouden hunne ambten of leenen uit handen van den bisschop en den graaf VAN LOON ontvangen. 3) Kort daarop kreeg de bisschop van graaf LODEWIJK zelfs diens rechten op Friesland in pand voor 300 Keulsche mark. 4) Weldra keerde evenwel de kans en nog in hetzelfde jaar 1204 sloot DIEDERIK VAN ARE met WILLEM VAN HOLLAND een verdrag, gelijkkluidend aan dat, hetwelk tusschen hem en den graaf VAN LOON was tot stand gekomen. 5) De pandsom zal later door WILLEM I afgelost zijn: op zijn zegel heet hij in 1205, 1206, 1211 en 1213 steeds graaf van Friesland 6) en BEKA, een niet gelijktijdig, maar gewoonlijk welingelicht schrijver,

1) *Narracio* p. 21 s. Dat de reis bepaaldelijk met financieele bedoelingen ondernomen werd, geeft de schrijver duidelijk te kennen Vgl. BEKA (uitg. BUCHELIUS 1642) p. 62.

2) *Annales. Egm.*, p. 88.

3) *Oorkb. v. Holl. en Zeel.*, I, 197 (vóór 24 Juni 1204).

4) *Ib.*, 199.

5) *Ib.*, 200.

6) A. KLUIT., *Historia critica comitatus Hollandiae et Zeelandiae*, II, p. 409s.

zegt bij 's graven dood, dat hij negentien jaren lang (dus sedert 1203!) op zeer krijgshaftige wijze heeft geregeerd zoowel in Holland als in Oost-Friesland. 1)

In het bovenstaande ligt het antwoord opgesloten op de vraag, wanneer de beide denarien met THEODRICUS en STAVERNIS geslagen zijn. Waarschijnlijk in 1204 of kort daarna, toen de bisschop 's graven aandeel nog in pand had, of deze zich nog niet geheel zeker van zijne macht gevoelde en den bisschop in Friesland wel zijn gang moest laten gaan.

Maar nu zijn nog maar twee muntjes gedateerd en er zijn er een paar duizend. Zijn die andere dan niet uit denzelfden tijd? Ik geloof van niet, want er bestaat een kenmerkend verschil tusschen die twee en de anderen: deze hebben n.l. alle geheel corrupte opschriften.

Het is waar, stempelfouten zijn in de Middeleeuwen verre van zeldzaam: misschien zou men, indien men in DANNENBERG's groot werk over de munten onder de Saksische en Frankische keizers, eens naging, hoeveel namen in de opschriften zuiver, hoeveel onjuist gespeld zijn, tot de slotsom komen, dat de eerste het van de laatste winnen. Maar hier is het nog sterker: een paar duizend stuks met opschriften, waarmee de beste conjecturenmaker niets kan aanvangen, voor een groot deel bestaande uit naast elkaar geplaatste streepjes en daarnaast twee exemplaren met aan weerszijden een geheel zuiver opschrift. Beide behooren ze tot de groote muntvondst van Bartlehiem, en op goeden grond is beweerd dat alle geldstukken hiervan *uit ééne werkplaats* afkomstig zijn. Zouden ze daar dan misschien in verschillende tijden en onder ongelijke omstandigheden vervaardigd zijn? En nu is het wellicht de moeite waard de geschiedenis van het staatsgezag, tevens die der muntheerlijkheid, nog een eindje voort te zetten.

1) l. l, p. 69. Oost-Friesland, Frisia Orientalis = de tegenwoordige provincie Friesland.

In 1226 werden in een scheidsrechterlijke uitspraak tusschen bisschop OTTO II VAN DE LIPPE en graaf FLORIS IV ook nog eens de bepalingen van 1165 omtrent Friesland vernieuwd 1), maar ik denk, dat de Friezen er weinig van gemerkt zullen hebben, dat die oude koe even uit de sloot gehaald en er weer in gegleden was. In 1231 namelijk kreeg bisschop WILBRAND van hen hulp tegen de Drenten, die zijn voorganger OTTO in den slag bij Anen hadden gedood, en tegen wie nu de kruistocht gepredikt werd. De Anonymus nu weet bijna geen woorden te vinden om de godsvrucht dezer strijders te loven, „want (de Friezen) zijn vrije mannen, ontlast van elk juk van dienstbaarheid en van eenigerlei heerschappij; die uit louter en vroom medegevoel en wegens den gepredikten aflat voor den bisschop gereed stonden.” Dit zijn woorden, die in 1232 of 1233 neergeschreven werden door een Stichtsche geestelijke, die goed op de hoogte was van wat hier in het Noorden gebeurde en in vrij nauwe betrekking tot den bisschop stond. Dat deze nog hoogheidsrechten in Friesland kon doen gelden, was voor hem blijkbaar een onbekende historische bijzonderheid.

Iets langer zal het gezag van den Hollandschen graaf in Friesland geduurd hebben. In 1233 werd het nog eens openlijk erkend en graaf Floris IV, die in Westergoo kwam op de daartoe bestemde plaats, in Franeker, gehuldigd. Maar toch, hij was gekomen om, volgens de woorden van den kroniekschrijver, eens „naar zijne rechten een onderzoek in te stellen” 3). Vrij zeker was ook van

1) *Oorkb. v. Holl. en Zeel.*, I, 294.

2) *Narracio*, p. 71: -- cum sint homines liberi et ab omni jugo servitutis et cujuslibet pertinentis (var. prementis) domini exuti, ex mera et pia compassione et propter indulgenciam predicatam episcopo parati. . . .

3) *Gesta abbatum Orti sancte Marie* uitg. d. AEM W. WIJBRANDS, 1879, p. 169: -- suum ius exquisiturus venit in Fresiam. Ook het volgende over FLORIS' pogingen tot machtsuitbreiding vindt men hier.

deze zijde de uitoefening der grafelijke macht reeds geruimen tijd nagelaten en waren de aanspraken der Hollandsche graven reeds eenigszins in vergetelheid geraakt. Nu waren ze weer aan den dag gekomen en de nieuwe graaf maakte reeds aanstalten om daarop een stevige heerschappij op te bouwen, toen de dood van bisschop WILBRAND hem plotseling weg en naar Utrecht riep. Men heeft hem in Friesland nooit weer teruggezien. Zijn zoon WILLEM II, die bij zijn dood nog maar een kind was, schijnt dit werk zijns vaders niet voortgezet te hebben. Misschien reeds in 1247 1), stellig niet veel later, verscheen in Friesland het valsche vrijheidsprivilege, dat den Friezen door KAREL den Grooten verleend zou zijn.

Zoo bleef het bezoek van graaf FLORIS in Friesland een episode zonder verdere gevolgen voor het staatsleven van dit gewest, en alles samengenomen lijkt het mij geen al te vermetele gevolgtrekking, dat graaf WILLEM I de laatste geweest is, die er grafelijk gezag heeft laten gelden.

Deze verdwijning van het staatshoofd heeft niet terstond een omwenteling in de bestuursinrichting veroorzaakt. Wel was er geen graaf, maar grafelijke ambtenaren zoo als de schouten bleven hun ambt bekleeden, al heeft dit zich langzamerhand gewijzigd en aan de republikeinsche verhoudingen aangepast. Mag men nu hetzelfde ook niet onderstellen van de muntmeesters? Neemt men aan, dat deze hunne functies voortzetten, dan laat zich op ongedwongen wijze verklaren, dat er zoovele munten gevonden zijn, waaronder keurig afgewerkte, die zulke wanhopig verhaspelde opschriften dragen. Op vele is daarvan niets meer overgebleven dan een aantal streepjes, evenals in de barbaarsche naslagen der Karolingische denarien. Doch daar past het verbasterde opschrift geheel bij de overige gebrekkige makelij der geldstukjes;

1) Een betoog voor dit jaar levert. PH. HECK in *Beilage VII*, op blz. 431 van zijn *Altfrisische Gerichtsverfassung* (1894).

hier is het er mee in strijd. Het is blijkbaar, dat men juist op het opschrift, waardoor de munt aan een bepaalden muntheer werd toegewezen, geen prijs meer stelde en dat deze Friesche stukjes wel naar het oude model in de oude grafelijke 1) munthuizen werden geslagen, maar in den na-grafelijken tijd.

Tevens wordt nu duidelijk, waarom alleen het muntbeeld van den bisschop voorkomt. De symbolische erkenning van iemands landsheerlijke rechten, welke lag opgesloten in het plaatsen van zijn afbeelding op de munt, kon tegenover den bisschop geen kwaad, want van dezen was niet te verwachten, dat hij zijn aanspraken nog eens zou doorzetten. 2) Maar zette men er 'sgraven beeltenis op, . . . in 1233 kwam immers FLORIS IV om eens te onderzoeken, welke rechten hij eigenlijk in Friesland had; dan werd zoo'n muntje een te gewichtig bewijsstuk.

Het zelfs voor dezen tijd ongehoorde gewichtsverschil tusschen de best bewaarde muntjes, waarop ik reeds hierboven opmerkzaam maakte, doet mij denken, dat in de muntvondsten slagen van vrij uiteenlopende jaren dooreengeraakt zijn. Over het geheel evenwel staan ze in uiterlijk voorkomen te dicht bij beide muntjes van „THEODRICUS”, dan dat men ze te lang na deze mag plaatsen; men zal ze mogen stellen op rond 1225. 3) Of deze Friesche munt tot op dien tijd ook zoo'n verlaging van het zilverge-

1) Bij dit adjectief te bedenken, dat ook de bisschop *grafelijke* rechten had

2) De afbeeldingen bij WIGERSMA ondersteunen inderdaad krachtig diens meening, dat de muntjes, waarop HOOFT VAN IDDEKINGE en DIRKS in de vondst van Beets een wereldlijk persoon meenden te zien, in werkelijkheid de ruwe afbeelding van een gemijterden bisschop vertoonen: I. 1, fig. 40, 42.

3) Hiermee is natuurlijk niet gezegd, dat enkele typen, vooral sommige onbeholpen uitgevoerde soorten, niet wat verder, misschien wel tot ongev. 1250 opgeschoven moeten worden.

wicht heeft ondergaan als de Groninger, is niet na te gaan een sterke daling, zoo als men bij deze laatste waarneemt; is niet waarschijnlijk.

In cijfers uitgedrukt kan men zeggen, dat de Groninger penning van $\frac{1}{4}$ van den Keulschen 1) penning op het eind der twaalfde eeuw tot $\frac{1}{8}$ kort na 1200, en tot op $\frac{1}{7}$ omstreeks 1225 was gezakt; terwijl de Friesche in dien zelfden tijd van $\frac{1}{4}$ gekomen is op een peil, dat zoo om en bij $\frac{1}{8}$ gesteld zal moeten worden.

Maar nu staan wij in Friesland, — d. w. z. in wat tegenwoordig de provincie Friesland vormt — aan het begin van het zg. geldelooze tijdvak. Eigenlijk is dit een misleidende uitdrukking, want ze wekt de gedachte, dat men het daar toen zonder geld deed, terwijl men in werkelijkheid gebruik maakte van geïmporteerde munt, voornamelijk van den sterling. Doch ook nog met dit voorbehoud doet men het best niet al te beslist te spreken over de geldeloosheid van Friesland. De munten der Brunonen uit de 11^e eeuw waren nog niet juist gedetermineerd en zeldzaam, totdat tegen het midden der 19^e eeuw eerst DIRKS ze hun plaats gaf en muntvondsten in Polen en Rusland ze in ruimen getale bekend deden worden. Van de boven besproken 13^e eeuwse muntjes waren slechts enkele exemplaren bekend, die in 1859 door VAN DER CHIJS nog tot de „onzekere” gebracht werden 2); eerst sedert 1871 zijn daarvan groote hoeveelheden aan het licht gekomen en hoever men met de dateering is, blijkt voldoende uit dit opstel. Misschien dat ook later weer een plotselinge ontdekking ineens een volgend tijdperk voor numismatische doorvorsching openstelt.

Dit blijft evenwel een onwisse, ja ik geloof zelfs een vrij onwaarschijnlijke kans. Voorloopig moet men blijven staan

1) Gerekend naar een zilvergewicht van 1,315 bij den Keulschen penning.

2) *Vrije Fries*, XIII, blz. 220.

voor de kloof, die de 13^e eeuwse penningen van de 15^e eeuwse stedemunten scheidt en zelfs mist men nog een steunpunt, dat vroegere schrijvers in staat stelde gemakkelijker de overzijde te bereiken. Ik bedoel een verhandeling over de in Friesland gebruikelijke rekenmunten, welke ook (geslagen) Leeuwarder penningen noemt, en die door RICHTHOFEN in zijne *Friesische Rechtsquellen* op het jaar 1276 is gebracht. Volgens JAEKEL is dit stuk van ongeveer 1400, volgens HIS van 1350. Naar mij schijnt, verdient de eerste dateering de voorkeur; 1) in elk geval kan het bij het hier behandelde tijdvak niet in aanmerking komen.

IV. De Oostfriesche penning in de 13^e eeuw.

Onwillekeurig vraagt men, of een dergelijke lichte penning, zooals die in de tegenwoordige provincie Friesland circuleerde, misschien ook voorkwam aan de andere zijde van de Lauwers. Om het antwoord behoeft men niet geheel verlegen te zijn. Het heeft zelfs den schijn, dat hier nog een sterkere daling in gewicht heeft plaats gevonden. In het Noorden van Oost-Friesland zijn een groote hoeveelheid kleine muntjes aan den dag gekomen, waarvan een honderd 14 gram, het stuk dus gemiddeld 0.14 gram woog. 2) Omdat er een geestelijk persoon op afgebeeld staat, die in enkele gevallen duidelijk als een bisschop te herkennen is, ook wel alleen een hand met kromstaf (en een of meer sterretjes,

1) *Friesische Rechtsquellen* v.K v RICHTHOFEN, (1840), S. 385 ff. Ook in SCHWARTZENBERG's *Charterboek* I, blz 97. Over de dateering JAEKEL, *Zeitschr. f. Numism.* XII, S 152, n; R. HIS, *Das Strafrecht der Friesen im M. A.* § 2, *Die Münssysteme der strafrechtlichen Quellen*, S. 24. Het stuk is zeker niet van de 13^e eeuw, want het rekt naar grooten, wat pas in de 14e eeuw en wel omstreeks het midden gebruikelijk werd. § 2 vermeldt een schelling van 6 grooten, § 3 een schelling van 1 groot. Een schelling van 6 grooten nu komt voor in een charter van Hertog ALBRECHT van 1398: *Friesch Chartb.* I, blz. 287. Daarnaast wordt een schelling op één Vlaamsche groot gewaardeerd in een Groninger burgermeestersresolutie van 1394: *Oork. v. Gron. en Dr.* I, 871.

2) Afgebeeld bij TERGAST. *Die Munzen Ostfrieslands*: S 31 en 32.

puntjes of kruisjes) heeft men hierin willen munten zien van den bisschop van Munster. Indien deze onderstelling juist is, dan moeten ze wel na 1253 in Emden geslagen zijn, omdat in dat jaar het graafschap in Eemsgoo benevens de munt te Emden van de laatst overgebleven vrouwelijke afstammelingen uit het huis Ravensberg aan den bisschop van Munster is gekomen.

Men heeft deze dunne stukjes wel eens „schubben” genoemd, inderdaad een passende naam voor die lichte schijfjes; maar dat ze werkelijk zoo geheeten hebben, laat zich historisch niet bewijzen, zelfs niet aannemelijk maken 1). Met eenig meer recht zou men ze kunnen aanduiden als „crucepenningen”, die een Bremensche oorkonde van ongev. 1300 vermeldt. 2) Alle toch hebben ze aan de keerzijde een kruis. Over het algemeen heerscht in dezen echter groote onzekerheid, doordat een eenigszins betrouwbare schriftelijke overlevering ten eenenmale ontbreekt en de munten zelf in erbarmelijken toestand bewaard gebleven zijn.

V. De Fivelgooër penning omstreeks 1250.

De Friesche Ommelanden - terwille van het verband in wat hierna komt, heb ik mij niet aan de geographische volgorde gehouden - mogen in hun bodem nog menige muntschat bevatten, herkenbare 12e of 13e eeuwsche penningen, die daar thuis behooren, hebben ze tot nu toe niet opgeleverd. Daarentegen komen vandaar enkele schriftelijke getuigenissen, die veroorloven de geschiedenis

1) Dien naam vindt men bij ENGEL en SERRURE, *Traité de numismatique au moyen-âge*, II, p. 639, en bij TERGAST, l. l., s. 28 (vgl. : WIGERSMA, *Tijdschrift*, XIV, blz 121, n.). De onderstelling dat die muntjes zoo heetten, steunt alleen op het voorkomen van dien naam in de hierboven aangehaalde muntverhandeling. Deze nu is, zooals reeds gezegd werd, van ongev. 1400 en bespreekt Westerlauwersche muntverhoudingen.

2) *Bremisches Urkundenb.*, I, (1873), 545. Aan het Domkapittel te Bremen moeten alle inwoners van Wittstedt jaarlijks opbrengen: „denarios x. qui dicuntur crucepenninge”

van het Friesche muntwezen tot over de helft der 13^e eeuw door te trekken.

Eerst een algemeene opmerking over de depreciatie van den Frieschen penning, gelijk die voorkomt in het oude Fivelgoer Landrecht. De schrijver hiervan vertelt, dat het weergeld vóór den godsvrede (dien hij niet dateert) 40 mark bedroeg en dan gaat hij verder: Therafter tha tha liude christegaden tho monslachta and to othera quada dedum, *and thi panning ergade*, tha bigripen se thene godfrethe, and set ma thet ield bi C punda and alne scrifta twibete. Therefter set ma thet ield bi CC merka and thene undscrifta alderbi Therefter bi CCC merkum enz." 1) De godsvrede was dus tot stand gekomen, toen de menschen tot manslag en andere slechte daden overgingen en de penning slechter werd. De slechtheid der menschen en de achteruitgang van het geld had het weergeld van 40 tot 100 mark en de wondboeten tot het dubbele van vroeger doen verhoogen. Later had nog tweemaal een verhooging van het weergeld plaats gevonden, tot 200 en 300 mark, en telkens was dit gepaard gegaan met een evenredige vergrooting der wondboeten.

Dat deze voorstelling geheel zuivere geschiedenis bevat, ik zou het niet durven volhouden. Ze is afkomstig van een schrijver, die waarschijnlijk in de 14^e eeuw thuis hoort. Dat de verdorvenheid der menschen aanleiding heeft gegeven tot verhooging van het weergeldbedrag, is ook twijfelachtig, want ondanks die voortschrijdende ontarding en die vergrooting der weergeldsom, is deze ten slotte, zooals nog blijken zal, vrij gelijk gebleven. Juist schijnt wel, wat hij zegt omtrent den penning; die werd slechter, vandaar dat weergeld en boete nominaal verhoogd moesten worden. En dan zou deze plaats wel

2) *Het Fivelgoer en Oldampster Landrecht*, uitg. door M. DE HAAN HETTEMA (1841), blz. 132.

van waarde zijn. Er zou in te lezen staan, dat niet het opzettelijk aannemen van een geringeren muntvoet, den Frieschen penning zoo klein heeft doen worden, maar dat men hem langzamerhand al slechter en slechter heeft gemaakt; dat niet door eenige achtercenvolgende bestuursmaatregelen, uit nuttigheidsoverwegingen voortgekomen, de penning op lager peil gebracht is, doch dat degenen, die de munt onder zich hadden, gestadig door de voor den penning bestemde hoeveelheid zilver hebben verminderd om hun voordeel te vergrooten. Er zijn niet eerst misschien heele, daarna halve, en ten slotte kwart denariën gemunt; langzamerhand en stelselloos is het gewicht verminderd. Dit is de opvatting van den 14^{den} eeuwischen compilerator en zij lijkt de juiste.

Een Fivelgooër munt wordt genoemd door MENKO op het jaar 1250. Er was een veete geweest tusschen de inwoners van Uithuizen (in Fivelgoo) en die van Eenrum (in Hunsingoo) over een stuk buitendijks gelegen land. Hieraan werd een einde gemaakt door een verdrag, waarvan een der bepalingen luidde, dat aan de Uithuizers zou worden betaald 24.000 mark Fivelgoosche munt. 1) Werden die dorpelingen dan in eens kapitalisten? Maar neen, waren ze het niet reeds? Legt men namelijk hiernaast de Fivelgooër Keuren, die omstreeks 1256 zijn opgesteld 2), dan blijken deze ook te zijn opgesteld met het oog op misdadigers, welke of van zich zelf zeer bemiddeld waren of tenminste heel goeode familie bezaten. In de eerste zes artikels wordt op eenige — wel is waar zware — misdrijven een breuke van 600 mark gesteld, te betalen aan rechters en volk. Daarenboven moest c.q.

1) *Kroniek van EMO en MENKO*, p. 202: „XXIII milia marcarum monete fivelgonensis”

2) Gedrukt: *Rechtsquellen*, S. 283 ff.; voor de dateering: AEM. W. WIJBRANDS. *De abdij Bloemhof te Wittewierum (Verh. d. Kon. Akad. XV, 1883)* blz. 164, n. 5; 171 vlg.

ook nog een boete aan den beleedigde en een ban aan den bisschop betaald worden. En wat nog sterker is; dit recht, waarin overal met het geld gegooid schijnt te worden, lijkt ook aan de eischen der praktijk voldaan te hebben. De abt MENKO toch schijnt juist aan dit landrecht te denken, wanneer hij spreekt over de uitstekende rechtsbedeeling, waarin men zich in 1268 gedurende een twaalftal jaren mocht verheugen 1). Doch genoeg: alles wordt duidelijk door een Friesche redactie, die naast de Latijnsche lezing der keuren bestaat. Hier is de mark sterlingen gebezigd en waar de laatste 600 mark heeft, staat in de eerste 11 mark Engelsch; aan 100 mark Fivelgoosche munt beantwoorden 22 schellingen sterlingen. 2) Eén Fivelgooër mark was dus $\frac{11}{600}$ Engelsche, en wanneer voor eerstgenoemde mark een nog circuleerende penning als grondslag gold, dan moeten er toen muntjes rondgelopen hebben met $\frac{11}{600} \times 1.31$ gr. zilver (zooveel zilver hield de sterling) 3) = 0.024. gr. zilver; men mag wel zeggen: van koper, wanneer het muntje tenminste een te hanteeren omvang gehad heeft 4)

Zulk geld werd evenwel onbruikbaar en het zal wel geen toeval zijn, dat men later van geen Fivelgooër munt meer hoort. In de behoeften van het ruilverkeer voorzag de sterling, die in 1247 voor het eerst in het Noorden vermeld wordt 5) en voornamelijk zich daardoor zoo snel verspreidde, dat hij in waarde overeenkwam met den zeer gebruikelijken Keulschen penning. Tot het midden der 14^e eeuw behield de sterling zijn plaats in het geld-

1) WIJBRANDS, *Bloemhof*, blz. 172.

2) Hiervoor pleit, dat in § 20 een straf bedreigd wordt tegen het vervaardigen van valsche munt.

3) KRUSE, S. 36. Hij bleef die waarde behouden tot \pm 1350. De Keulsche penning daarentegen begon in de 2e helft der 13e eeuw, tegen het einde zeer snel, slechter te worden.

4) Wat evenwel niet bepaald het geval geweest behoeft te zijn. Zie het vervolg. Ons zilveren stuivertje bevatte 0.4384 gram fijn zilver.

5) *Kron. v. EMO en MENKO*, blz. 190.

wezen van de Friesche gewesten, toen hij moest wijken voor den groot, en wel voor den Vlaamschen. Men treft dien reeds aan in een oorkonde van 1318. 1)

Daarnaast evenwel kon men een lichten penning zeker niet ontberen. Een klacht, zooals die reeds in veel vroeger tijd, nl. in de tweede van de Zeventien Keuren, tot uiting komt, dat de Keulsche penning te zwaar was 2), dringt in deze periode niet tot ons door, doch wel is bekend, dat de omstandigheden in de Ommelanden gedurende de tweede helft der 13^e eeuw niet konden leiden tot een verhooging van den algemeenen welstand, waardoor een minder wichtige munt overbodig gemaakt werd.

Deze laatste nu kreeg men uit de stad Groningen, die reeds in deze dagen, vooral in oeconomisch opzicht, zoo sterk met de Ommelanden begon te vergroeien, dat men met een beschouwing over het Groninger geld niet geacht mag worden buiten de perken der Friesche muntgeschiedenis te treden.

VI. *De Groninger penning na 1225.*

Wij hebben den Groninger penning uit het oog verloren in 1224, toen hij op zijn hoogst 0.185 gr. zilver bevat kan hebben, dat is $\frac{1}{7}$ van wat toenmaals de Keulsche denarius inhield 3). In ponden, onsen, schellingen en penningen dezer Groninger munt dan zijn gesteld de pachtsommen, die omstreeks 1225 door het Utrechtsche Domkapittel uit Groningen ontvangen werden 4). Het register, waarin deze opgesomd staan, behelst ook de muntvoorschriften, die het *Liber Camerae* ten opzichte

1) *Oorkb. v. Gron. en Dr.*, I, 190. Het schijnt wel lang een rekenmunt gebleven te zijn. De Toursche groot komt ook wel voor maar minder dikwijls.

2) *Rechtsquellen*. S 1 ff.

3) Zie biz 259 vlg.

4) *Oorkb. v. Gr en Dr.*, I, 83

van de Groningsche penningen gaf en die een Groninger penning van 0 325 gr. zilver deden onderstellen. Het mag evenwel zeer de vraag heeten, of de Groninger pachters der Utrechtsche Domheeren deze bepalingen ook voor zich geschreven achtten. Waarschijnlijk zullen ze wel bij zich zelf gezegd hebben, „een Groninger penning is een Groninger penning” evenals hunne opvolgers van ruim een eeuw later, die toen volgens een bezwaarschrift der kanunniken zich niet ontzagen om met zulk gemeen geld te betalen, dat het kapittel feitelijk nog geen anderhalven denaar kreeg, waar het er een en twintig moest ontvangen. 1)

Dat dit Groninger geld vrij veel in de Ommelanden circuleerde, blijkt uit de Hunsingooër Keuren van 1252 2). Hierin wordt gerekend naar marken afgewogen zilver, „merka hwites selveres,” of naar een mark in geslagen munt, de „merka Greneglachta” 3), dus van in Groningen geslagen penningen. Een verbondsbrief tusschen de stad en Fivelgoo van 1258 4) noemt alleen gemunt geld, n.l. Engelsche ponden en Groninger ponden of marken. Het groot getal Groninger ponden of marken, dat in beide oorkonden als boetebedrag voor enkele misdrijven gesteld wordt, bewijst wel, dat het Groninger geld zeer laag stond, maar cijfers omtrent de betrekkelijke of volstreckte waarde

1) Ib II. 1233 (plm 1350): . . vulgus ibidem (scil. in Grueninghen) monetam cudit ita reprobam, quod ubi pro pensionibus ecclesie debetur una uncia argenti, valens XXI denarios Grdenienses, Trajectensibus denariis aequivalentes de moneta per ipsos cuditā uno Trajectensi denario et minus quam obulo nituntur hujusmodi unciam compensare. Men ziet, dat de klacht der kapittelheeren niet op goede gronden steunt in zooverre, dat de Groninger penning reeds omstr. 1200 niet meer $\frac{1}{21}$ van een ons zilver was en evenmin met den Utrechtschen penning gelijk stond. Aan de andere zijde moet in aanmerking genomen worden, dat ook de Utrechtsche penning in de 14^e eeuw nog al sterk gedeprecieerd was.

2) *Rechtsquellen*, S. 328; daarnaar *Oorkb. v. Gron en Dr.*, I. 118

3) § 2, § 3, § 27.

4) *Oorkb.*, I, 126.

er van levert geen van de twee stukken. Evenmin zijn deze op te maken uit charters van 1247 en 1264, die spreken van „ponden Groningschen,” 1) of uit een van 1258, waarin sprake is van „ponden Groningsche munt.” 2)

Mochten ze echter zulke gegevens verschaft hebben, dan zouden die vrij zeker gewezen hebben op een daling, want op het jaar 1288 vindt men een koopcontract, dat wijst op een schrikbarend verschil tusschen den penning van toen en dien van ruim zestig jaren vroeger. Daarin staat, dat een hoeve verkocht wordt „voor vierhonderd pond Groningschen, die toen ter tijde waard waren twintig mark sterling, de mark op 12 schellingen gerekend.” 3) 400 pond Gron. = 20 mark st., dus 20 M Gr. = 1 mark st.; $20 \times 240 \text{ ð Gr.} = 144 \text{ ð st.}$; $100 \text{ ð Gr.} = 3 \text{ ð st.}$ Daar ziet men waarlijk den Groninger denier op het peil van dien Fivelgooper aangeland; $\frac{11}{100}$ sterling of $\frac{3}{100}$ sterling, het verschil is van geen beteekenis. Ook hier is dus het zilvergewicht, waartoe eene berekening leidt, zoo miniem dat men veilig mag aannemen, dat deze penning niet meer dan sporen van edel metaal bevat kan hebben. 4)

Dergelijke munten, ongetwijfeld van een zeer gebrekkig maaksel, waren zeker moeilijk in een vaste verhouding te

1) Ib., I. 110; 135: „libre Groniensium”. In de laatste oorkonde met de bijvoeging „minoris numeri”, welke ik niet weet te verklaren.

2) Ib., I. 128.

3) Ib., 177: . . . domum nostram . . . vendidimus pro quadringentis libris Groniensium, que valuerunt eo tempore XX marcas sterlingorum, marca pro XII solidos numerata ”

4) VAN DER CHIJS beeldt in zijn *Munten van Friesl., Gron. en Drenthe* verscheidene muntjes af van bijzonder laag gehalte en van „afschuwelijk” grove bewerking (blz. 453.) Hieronder zouden inderdaad wel van deze penningen kunnen voorkomen. De meeste evenwel hebben een dubbelen arend, wat in dezen tijd niet wel te plaatsen is. Ik wijs evenwel op nos. 9 en 10 op Plaat XXII, resp. van zilver biljoen en koper, waarop alleen het wapen der prefecten voorkomt, zooals dit was, voordat de prefectuur aan de heeren van Koevorden geraakt was. Maar . . . het oude prefectenwapen is ook het latere stadswapen, dus zekerheid bestaat hier allerminst

brengen tot het goede geld. Wanneer er geen voorschrift van overheidswege voor bestond, dan moest men er maar een slag naar slaan. Wanneer dus later deze geldstukjes niet meer juist op $\frac{3}{100}$ sterling, maar iets hoger getaxeerd worden, dan behoeft daaruit niet noodzakelijkerwijs tot een verbetering besloten worden. Aan den anderen kant echter ligt voor de hand, dat in een handelsstad als Groningen — ook al bediende men zich in den regel van den sterling 1) — een depreciatie van de stadsmunt tot onbruikbaar wordens toe tot bezwaren leidde, waarin men na niet al te langen tijd door verbetering van het muntgehalte moest trachten te voorzien. Dat het zoover gekomen was, mag zoo maar niet van de kortzichtigheid van de burgerij geweten worden, want de stad zelve had niet het recht tot muntslag 2). Dit behoorde aan den bisschop van Utrecht, die het omstreeks 1225 nog door zijn muntmeesters liet uitoefenen, evenals hij de waarneming van zijn andere landsheerlijke rechten aan de prefecten overliet. Van de verhouding dier muntmeesters tot de prefecten en tot de bisschoppen is ons verder niets bekend. Van de prefecten weten wij echter wel, dat ze zich om hunnen heer niet meer bekommerden dan hun eigenbelang meêbracht en dat de muntmeesters zich door hun ambtstrouw tegenover den veraf wonenden bisschop sterk van hen zouden hebben onderscheiden, is niet te gelooven. Wel is waarschijnlijk, dat ze in een zekere afhankelijkheid waren van de prefecten. Vast staat verder, dat deze laatsten weinig inzicht of belangstelling toonden in de behoeften van den handel der stedelingen. Op ruwe wijze verstoorden zij den marktvrede en het vreedzame verkeer met de omgeving. Na langdurige woelingen gelukte het omstreeks

1) Misschien wel in Groningen nageslagen. Groningsche sterlingen vindt men afgebeeld bij v. D. CHUJS, Pl. XVIII, 2, 3.

2) Over dit en het volgende vindt men een en ander in mijn opstel *De bisschop van Utrecht, het Domkapittel en de Groninger prefect in Bijdr. v. Vaderl. Geschied. en Oudheidk.*, 1908, blz. 55 vlgg, 72 vlgg.

het midden der 13^e eeuw de burgerij met hulp der omwonende Friezen het gezag der eigenmachtige edellieden te breken en daarna om den hun gebleven invloed op den gang van zaken in de stad steeds meer te beperken.

Dit alles brengt er mij toe om meer dan een toeval te zien in het feit, dat kort na 1300 de Groninger penning, het „grenskin”, gewaardeerd wordt op $\frac{1}{24}$ of $\frac{1}{25}$ sterling. In het reeds eer aangehaalde Fivelgoer Landrecht, dat uit dien tijd dateert, 1) worden namelijk zes „grenskin” gelijk gesteld met één „fiarling”, d. i. $\frac{1}{4}$ penning. 2) Verderop wordt gezegd, dat het weergeld bedraagt twintig hoogste marken („hagista merka”), „thio merc bi XII pundum Grenslachta”, een som, die beantwoordt aan „XVI merc Anglischis”. 3) Dus $20 \times 12 \text{ ₤ Gron.} = 16 \text{ M. Eng.}$; $15 \text{ ₤ Gron.} = 1 \text{ M. Eng.}$; $3600 \text{ ₭. Gron.} = 144 \text{ ₭ Eng.}$; $25 \text{ ₭ Gr.} = 1 \text{ ₭ Eng.}$

En nu nog een eindje over de voor dit opstel aangegeven tijdgrens, en dan vindt men daar in het jaar 1323 het verbond van den Upstalboom en in de bondsacte een vrij uitvoerige muntvaluatie. 4) Allerlei uitheemsche munten — zeker veel meer dan hier gangbaar verklaard werden — hadden koers in Friesland: Toursche grooten, Engelsche sterlingen, Munstersche, Osnabrücksche, Leuvensche, Dortsche, Haller penningen, Hollandsche kopjes, 5) ridders en

1) His stelt het in de 14^e eeuw: *Strafrecht der Friesen*, S. 6 Verg. evenwel S. 229, waar aanwijzingen staan, dat het uit den aanvang der 14^e eeuw is.

2) Wat aldaar (HETTEMA, *Fivelgoer en Oldampster Landrecht*, op blz. 66) heet: „fiif scill and V panningen sunder ene fiarling”, wordt op blz. 68 genoemd „fiif scill. and V panningen sunder sex grenskin”. Reeds opgemerkt bij His: S. 22.

3) HETTEMA, blz. 132.

4) K. v RICHTHOFEN, *Untersuchungen über friesische Rechtsgeschichte*, I, (1880), S. 260: De moneta Turonenses et de Anglia sterlingos, et Monasterienses seu Oesnaburgenses, Lovenenses, Dortracenses, Hallenses et Copkinos argenteos et rotundos, Milites et Volucres, denarios admittimus etc.

5) Of Koevorder?

vliegers. Ridders kunnen wel in Groningen geslagen zijn: VAN DER CHIJS beeldt er een af uit Selwerd, in de 2de helft der 14^e eeuw 1) daar door een prefect gemunt; minder waarschijnlijk is, dat ook de vliegers herkomstig zijn uit Groningen 2); sterlingen en Toursche grooten werden blijkens de muntvondsten toen of later in Groningen (de laatste ook in Fivelgoo) nageslagen. 3) Hiermee worden dit nog niet dadelijk Groningsche of Friesche munten. Ze blijven imitatie en dikwijls niet eens een heel goede; nauwlettende contractanten bedongen zich dan ook b.v. „oude, goede en wettige Toursche grooten van de oude munt des konings van Frankrijk” 4) en rekenden naar de „echte, oude Toursche groot” en den „echten ouden, gekroonden sterling.” 5) Ook bestond er tusschen die geïmporteerde of nagevolgde munten en de inheemsche niet een doorzichtig verband; er was tusschen beide een wisselende, dikwerf lastige verhouding, die vrij omslachtige herleidingen noodig maakte. Naast elkaar bleven staan de vreemde muntrekening, gebaseerd op den uitheemschen, en de nationale, steunende op den inlandschen penning.

Van de laatste komt er slechts ééne soort voor in het bondsstatuut van den Upstalboom: „De munt echter der kleine denariën, die in de volkstaal „cleijne pennigen” genoemd worden, laten wij toe bij het gewicht, zeventien op te wegen en te rekenen tegen éénen sterling. Wanneer

1) In Selwerd zal wel niet veel eer gemunt zijn, of liever Selwerd zal wel niet eer in het opschrift eener munt genoemd zijn, omdat de eerste prefect, die zich naar die plaats noemt, is HENDRIK VAN SELWERD in 1352; *Oorkb. v. Gr. en Dr.*, I, 420

2) Een vlieger is een munt met een arend. Zie bov. blz. 275 no. 4.

3) Toursche grooten met opschrift „Moneta Gronien”: v. D. CHIJS, *Pl. VIII*, 5 en 6; een die in Fivelgoo geslagen is, met „Moneta Fivelgoe”: *Pl. XVIII*, 1. Over den sterling: boven blz. 272. Men merke op, dat in de muntvaluatie bepaaldelijk „sterlingen uit Engeland” genoemd worden.

4) *Oorkb. v. Gr. en Dr.*, I, 492 (1360)

5) *Ib.*, I, 590 (1371).

iemand ten aanzien van het gewicht een overtreding begaat en dergelijke penningen (ter verspreiding) bij zich mocht hebben, zal hij als valsche munter aangemerkt en door de rechters bij vonnis wegens diefstal gestraft worden." 1) Bedenkt men nu het volgende: dat Groningen de eenige plaats is, waarvan men weet, dat er te dezer tijd gemunt werd; dat daar een penning van zeer geringe waarde geslagen werd; dat de stad door hare handelsbetrekkingen zeker een ruim verspreidingsgebied voor hare munt vond; dat zij in 1338 tot middelpunt verklaard werd van een soort muntunie tusschen haar, Hunsingoo, Fivelgoo, het Westerambacht en Drente, 2) — dan lijkt het op zijn minst waarschijnlijk, dat die z.g. kleine penningen (Groningschen, „Grenskine”, „Gronschen” 3) waren.

De mogelijkheid moet evenwel open gehouden worden, dat ook elders, in Friesland, deze munt geslagen werd. Hoe het zij, wij hebben hier — en daarom is deze plaats geschikt om mee te besluiten — een algemeen Frieschen penning, die voldoende bekend was, dat hij met een onbepaalden naam als „kleinen penning” kon worden aangeduid. Zwaar was hij zeker niet, een zeventiende van den

1) „Moneta autem minorum denariorum, qui vulgo cleyne pennigen nominantur, in pondere admittimus decem et septem pro uno sterlingen ponderandos et computandos. Siquis in pondere deliquerit et huiusmodi denarios portaverit, falsarius computabitur et per iudices iudicio furti corrigetur.”

2) In de uitspraak der scheidslieden in de geschillen tusschen de Friezen en de stad Groningen met hunne medestanders van dat jaar wordt ook bepaald: quod quolibet anno Dominica proxima post Corporis Christi conveniant in domo consulum in Groninghe quator iudices de Hunisgonia, quatuor de Fivelgonia, quatuor de Westeramethe, quatuor de Drenthia et quatuor burgimastri in Groninghe cum abbate de Adewart et abbate de Werum vel per duas personas ad hoc per psos deputatos, ad examinandam monetam et de eadem ordinandum et statuendum salubriter prout utilitas circumjacentium terrarum exigit et requirit: *Oorkb. v. Gr. en Dr.*, I, 354.

3) *Ib.*, II, 642 (1376).

sterling, $\frac{146}{17}$ gram = ongev. 0.085 gram. Vrij zuiver moet hij geweest zijn, want men gaf hem ook $\frac{1}{17}$ van de waarde van den Engelschen. Wanneer men hem niet wat hooger geschat heeft om de meerdere muntkosten, die relatief genomen, in zoo'n stukje zaten, dan hield hij bijna 0.08 gram zilver. Hij steekt evenwel zeer gunstig af bij de muntjes, die men vroeger in omloop ziet, bij den Fivelgooyer penning van ± 1256 , den Groninger van 1288 en omstr. 1300. En $\frac{2}{100}$ sterling, $\frac{3}{100}$ sterling, $\frac{4}{100}$ sterling, $\frac{6}{100}$ sterling 1); deze (iets afgeronde) getallen spreken zonder nadere toelichting, ze veroorloven met meer vrijmoedigheid het woord „muntverbetering” te gebruiken, dan hierboven eerst gewettigd leek.

BESLUIT.

Zoo is dan het volgende gebleken. In de elfde eeuw beginnen, voor ons vrij onverwacht, talrijke muntfabrieken te werken in de landen tusschen Zwin en Weser, 2) die alle een penning in het verkeer brengen, welk ongeveer de helft weegt van den elders gebruikelijken, zonder dat men évenwel mag beweren, dat de muntheeren beoogden een penning te slaan, die juist gelijk stond met den obool. Vooral in het Noorden, tusschen Vlie en Eems, werd op vele plaatsen druk en goed gemunt. 3) Aangetoond werd dat de Utrechtsche denaar in den loop der volgende twee eeuwen iets verzwakt werd, maar niet veel en ik mag er hier wel bijvoegen, dat deze waardevermindering bijna

1) $\frac{2}{100}$ heb ik genomen voor $\frac{11}{600}$; $\frac{6}{100}$ voor $\frac{1}{17}$.

2) Ik noem deze twee stroomen, omdat het de grenzen van het oude Friesland waren; niet omdat ik meen, dat ze een muntgebied afscheidden.

3) DANNENBERG, I, S. 210.

gelijken tred hield met die der Hollandsche en Zeeuwsche penningen 1).

Heel anders de Friesche penning. De gewichtscijfers toonen hier overal een sterke daling; omstr. 1200 is hij daar volgens officieele opgave reeds minder dan een vierde van den normalen penning. Die beweging in nederwaartsche richting houdt aan en waar niet de politieke omstandigheden nopen tot staking der aanmunting, daar schijnt de voortdurende muntverzwakking tot den ondergang van het Friesche geld geleid te hebben. Tegen het einde der 13^e eeuw lijkt Groningen nog wel de eenige muntplaats in het Noorden te zijn en hier geeft de handelsgeest blijkbaar zooveel inzicht in de gebreken der munt, dat men er het in de Middeleeuwen ongewone verschijnsel kan waarnemen van een gedurige verbetering van den penning.

Onwillekeurig voelt men zich geneigd om verband te zoeken tusschen deze eigenaardige ontwikkeling van het Friesche muntwezen en de bijzondere staatkundige toestanden, welke er heerschten. De middeleeuwsche vorsten hebben over het algemeen geen goeden naam op het gebied der muntpolitiek en vele onder hen hebben zich, hoewel meest onwetend, aan de ruilmiddelen zwaar vergrepen; maar toch — een landsheer had altijd nog meer oog voor, en ook meer belang bij een goede munt, dan een muntmeester, die zonder contrôle van een krachtig staatsgezag werkte. Dit laatste nu ontbrak in Friesland; ook in Oost-Friesland, waar de Graven van Ravensberg de munt te Emden, doch in het omliggende Friesche gebied, Neder-Eemsgoo, weinig of geen macht hadden; eveneens in Groningen, waar men den bisschop wel als heer erkende, maar daarom nog niet als zoodanig gehoorzaamde. Slechts

1) Voor Gelderland heb ik geen materiaal, dat eenige uitspraak wettigt; voor Holland en Zeeland wel, al heb ik het achtergehouden om deze verhandeling niet te vormloos te maken.

Westerlauwersch Friesland heeft in de laatste jaren van de 12^e en in de eerste van de 13^e eeuw onder een graaf gestaan, die te midden van zijn Friesche onderdanen woonde en die zich niet met een schijn van macht liet paaien. Is het toeval, dat men juist daar eenigen tijd later munten heeft gevonden van goede afwerking en van betrekkelijk hoog gewicht? En als men omstreeks 1300 een verbetering van de munt te Groningen ziet beginnen, dan mag men dit beschouwen als een uitvloeisel van de wenschen der Groninger kooplieden, maar men dient niet te vergeten, dat daar toen een stedelijk bestuur was, dat de uitvoering dier wenschen kon verzekeren. 1)

N A S C H R I F T.

Nadat het eerste deel van dit opstel reeds verschenen was, bleek mij, dat HECK de daarin (blz. 161) meegedeelde gissing, als zouden Rednathes- en Kawingsmunten van Engelschen oorsprong zijn, opgegeven heeft: *Die friesischen Standesverhältnisse in nachfränkischer Zeit*, 1907, S. 130. 2) De nieuwe hypothese, welke hij er voor in de plaats stelt: Kawing = Kalverlage, heeft ook al weinig aantrekkelijks. Noch munten met het opschrift Kawing, noch analoge gevallen, waarin een nieuwe munt-naam door stempelfouten of gebrekkige lezing ontstaan zou zijn, ondersteunen haar.

1) De lezer, die mij tot hertoe gevolgd heeft, zal misschien eenigszins verwonderd zijn, dat ik zoo weinig gesproken heb over de muntrekening der Friesche rechtsbronnen. Ik heb daaruit inderdaad slechts die plaatsen genomen, welke dateering en waarin de namen der munten niet duister zijn, om uit deze en andere onmiddellijk bruikbare gegevens eenige zekerheid te krijgen omtrent de absolute en relatieve waarde der Friesche munten. Eerst nu zouden de rechtsbronnen aan de beurt komen en het is ook wel aantrekkelijk om enkele dwalingen (als de Friesche goudmunt der 11^e eeuw, het zevendeelig pond) te bestrijden, aan welke een plaats in de muntgeschiedenis is gegeven door schrijvers, die met hun onderzoekingen aan den verkeerden kant n.l. bij de rechtsbronnen zijn begonnen; maar dat kan beter geschieden op een plaats, waar rechtshistorische uitweidingen meer passen.

2) Met verwijzing naar *Göttinger gelehrte Anz.*, 1902, S. 866, die ik niet te mijner beschikking heb.

Voorts mag ook niet achterwege blijven een enkel woord over BENNO HILLIGER'S opstel *Studien zu mittelalterlichen Massen und Gewichten* 1.) Prof. HUIZINGA uit Groningen maakte mij er in een mondeling onderhoud opmerkzaam op, dat deze schrijver ook over de muntgewichten spreekt en tot enkele andere conclusies komt dan die, welke ik van KRUSE overgenomen heb.

Laatstgenoemde redeneert als volgt: Tegenwoordig wordt de Keulsche mark gesteld op 233.855 gram. Oude, in het begin der 19^e eeuw in Keulen aanwezige markgewichten wogen plm. 234 gram; 134 proefpenningen uit de 13^e eeuw, die nog geheel ongeschonden te Keulen bewaard worden, wegen gemiddeld 1.46 gr. p. st. 1.46 gram = $\frac{234}{160}$ gr. Men sloeg inderdaad 160 penningen uit de mark. In een arbitrale uitspraak van 1252, welke een einde maakte aan een geschil tusschen den aartsbisschop en de stad, werd namelijk bepaald, dat bij elken nieuwen muntslag beiden twistenden partijen 13 β 4 d = 160 penningen zouden worden ter hand gesteld, opdat daaraan *zuiverheid* en *gewicht* der pas in het verkeer gebrachte penningen gecontroleerd zou kunnen worden. Waarom juist 160 penningen, wanneer deze niet een eenheid vormden, en wat kon dit anders zijn dan eene mark? In een muntverdrag van koning RUDOLF en den aartsbisschop van 1282 wordt bepaald, dat beide een gelijken penning zullen slaan „de qualibet marca argenti 13 solidos et 4 denarios *in pondere*, qui examinati et ad ignem positi reddent marcam in pondere quatuor denarios tantum minus, et sic subsistat marca, *quoad puritatem*, in 4 denariis.” Hier nemen beide vorsten zich dus voor een penning te laten aanmaken, waarvan 160 eene mark wogen en bij insmelting een gewicht van 156 penningen aan fijn zilver bevatten.

Tegen dit deel van KRUSE'S onderzoeking, waarmee ik

1) *Historische Vierteljahrschrift*, XI (1900), S. 161 ff.

het eens ben, voert HILLIGER in zijn geleerde verhandeling het volgende aan. De oude, in Keulen aanwezige markgewichten uit den aanvang der 19^e eeuw berusten op een verloren standaardmark, waarvan men niet mag zeggen, dat ze voor het einde der 15^e eeuw dienst deed. De arbitrale uitspraak van 1252 onderstelt wel, dat 160 penningen op de mark gaan, doch op de mark fijn zilver. Deze mark bestond uit 12 schellingen van 12 penningen; wanneer men hier 160 penningen uit maakte, bevatte elke penning $\frac{9}{10}$ penninggewicht zilver. Evenzoo in de overeenkomst van 1282: hier staat niet te lezen, dat elke penning $\frac{1}{160}$ mark zou wegen, wel dat hij $\frac{1}{160}$ mark zilver houden moest. Volgens een onderzoek met den toetssteen op de bewaarde proefpenningen, waren deze $\frac{900}{1000}$ fijn. Dit sluit dus. — Nu is er met die laatste oorkondenplaats nog iets bijzonders. Smelt men een mark zuiver zilver, welke in penningen verwerkt is, dan krijgt men een mark zilver op 4 penningen na. Dit kwam, volgens HILLIGER, daarvan, dat de fijnzilvermark, die men vernunte (de Prägungsmark), $\frac{40}{41}$ was van de volle gewichtsmark. Het verschil tusschen beide marken, 4 penningen op de 160, kwam den muntmeesters ten bate. Pas nu kan een juiste berekening volgen: de „Prägungsmark” was 144×146 gram = 210.24 gram, de volle gewichtsmark $\frac{41}{40} \times 210.24$ gram = 215.496 gram. De juistheid van deze slotsom zou worden gestaafd, doordat eenerzijds zóó het ons van deze mark $215 \frac{496}{8}$ gr. = 26.937 gr. zoo dicht staat bij die van het Oud-Romeinsche pond = 27.288 gr.; terwijl anderzijds de mark zelve zoo'n overeenkomst toont met de Noordsche mark van 213.408 gram. Bovendien, men heeft uit twee vondsten een achttiental zilverbaren, waarvan vijftien, (alle ongelijk zwaar, nl. van 189.181 gr. tot 294.147 gr.!) een mark schijnen voor te stellen. Twee er van naderen zoo tamelijk de volle Keulsche gewichtsmark, twee anderen de Keulsche fijnzilvermark, zooals HILLIGER ze heeft gevonden.

Allicht, zou men zoo geneigd zijn te zeggen; in de gewichtenreeks dezer zilverstaven is steun voor allerlei markgewichten te vinden, ook voor een mark van bijna 234 gram. En die Noordsche mark; HILLIGER berekent ze op grond van een getuigenis uit het jaar 1500 — de bruikbaarheid van oudere gegevens betwijfelt hij — en op grond van een in een graf gevonden gewicht van 213.6 gr. . . . maar waarbij ook een lichter lag. Voorts heeft men in een urnengraf gewichten gevonden, die HILLIGER verklaart tot veelvoud en onderdeelen van de oer (= $\frac{1}{8}$ Mark), zooals hij die berekend heeft. Men schijnt die oer dan toch graag in allerlei deelen gesplitst te hebben. HILLIGER vindt $\frac{1}{2}$, $\frac{1}{3}$, $\frac{1}{4}$, $\frac{1}{5}$, $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{7}$, $\frac{1}{8}$ oer en bovendien vijf stukken, die zich door geen rekenkunst in een bruikbare verhouding tot de oer laten persen. Die vondsten zeggen dus weinig. Voor het overige zie ik geen reden, waarom de oude Keulsche mark eer zou moeten aansluiten bij de Noordsche, zooals die omstr. 1500 geweest moet zijn, dan bij de Keulsche, zooals die terzelfder tijd was. Ook ben ik niet zoozeer overtuigd van de noodzakelijkheid om eene alle politicke en maatschappelijke veranderingen trotseerende continuïteit in de gewichten te onderstellen, dat ik aan de overeenkomst tusschen het oude Romeinsche en het oude Keulsche ons veel bewijskracht kan toekennen.

Dus blijft nog de interpretatie van de aangehaalde 13^e eeuwse oorkonden. In beiden worden, zooals men onmiddellijk ziet, twee kenmerken van den penning in het oog gevat: gewicht en zuiverheid. Hoe men die volgens het stuk van 1252 zou vaststellen, is uit de woorden daar niet op te maken; maar in dat van 1282 wordt nauwkeurig beschreven, hoe de controle zou geschieden en tot welke slotsom die zou moeten leiden. Men onderzocht: 1° of 160 penningen ééne mark wogen en 2° door insmelting of er vier voor onzuiverheid afvielen, dus of ze $\frac{975}{1000}$ fijn waren. Zoo ten minste naar mijne

opvatting. Op die wijze beoordeelde men ook de Spierische penningen. Het voorschrift luidde hier, 1° dat 246 de zwaarte van een mark moesten hebben en 2° dat 266 een mark zuiver zilver behoorden te bevatten. 1) Naar de uitlegging van HILLIGER evenwel, zegt de oorkonde van 1282 slechts, dat de penning $\frac{1}{160}$ (Prägungs)mark zilver moet houden; niets dus omtrent zijn betrekkelijke zuiverheid en zijn gewicht.

Voor het overige wordt het laatste stuk door HILLIGER's gekunstelde verklaring ook nog noodeloos duister gemaakt. „Marca” zou hier staan voor twee verschillende gewichten: de „Prägungsmark” en de „Gewichtsmark”. Voorts zou hier op uiterst bedekte wijze de winst voor de muntmeesters opgegeven worden. En waarom juist die in de oorkonde moest worden vastgesteld, waarom niet veeleer de „sleischat”, de quote, die de muntheer voor zijn muntrecht ontving, is ook al niet wel te begrijpen.

Het komt mij voor, dat HILLIGER te vernuftig is geweest en dat daardoor voor hem een doorzichtige, voldoende uitvoerige mededeeling geworden is tot een gewrongen, onbehoorlijk verkorte passage. Slechts één omstandigheid pleit voor zijn opvatting, dat koning en aartsbisschop niet van plan waren een penning van $\frac{975}{1000}$ te slaan. Volgens het — wel is waar niet geheel betrouwbaar — onderzoek met den toetsteen, zijn de bewaarde proefpenningen maar $\frac{900}{1000}$ fijn. Doch is het wel zoo zeker, dat de afspraak van 1282 naar de letter uitgevoerd is? De uitspraak van 1252 moest al dienen om aan klachten over muntverzwakking een einde te maken en tegen het einde der 13^e eeuw was die ten slotte zoo sterk geworden, dat de goede Keulsche penning uit het verkeer verdwenen was. Er schijnt mij dan ook grond te zijn om in het munttraktaat van 1282 een onvruchtbaar gebleven poging tot muntherstel te zien.

1) Boven blz. 166.